

ΓΥΜΝΑΣΙΟ ΚΑΙ ΛΥΚΕΙΑΚΕΣ ΤΑΞΕΙΣ ΓΟΥΒΩΝ ΕΥΒΟΙΑΣ

ΣΧΟΛΙΚΗ ΧΡΟΝΙΑ 2012-2013

ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ Β΄ ΛΥΚΕΙΟΥ

ΘΕΜΑ «ΑΝΑΖΗΤΗΣΗ ΤΟΥ «ΕΓΩ»: ΑΝΗΣΥΧΙΕΣ, ΑΓΩΝΙΕΣ, ΦΟΒΟΙ ΣΤΗΝ ΕΦΗΒΙΚΗ ΗΛΙΚΙΑ»

ΕΠΙΜΕΡΟΥΣ ΥΠΟ-ΘΕΜΑΤΑ

- 1. Ενδοσχολική βία και έφηβοι**
- 2. Η σύγχρονη οικονομική κρίση και οι έφηβοι**
- 3. Σχέσεις των δύο φύλων**
- 4. Η συνειδητοποίηση του 'εγώ' και ο αυτοπροσδιορισμός**

ΕΝΔΟΣΧΟΛΙΚΗ ΒΙΑ ΚΑΙ ΕΦΗΒΟΙ

ΔΗΜΟΥ ΝΙΚΟΛΕΤΑ
ΜΑΡΑΓΙΑΝΝΗ ΜΑΡΙΑ
ΣΕΛΙΜΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ
ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΥ ΚΑΤΕΡΙΝΑ
ΧΡΥΣΑΙΤΗ ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ
ΨΥΧΟΓΥΙΟΥ ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ

Το “bullying” στα σχολεία

Ο σχολικός εκφοβισμός ή αλλιώς bullying, είναι δυστυχώς ένα πολύ συχνό φαινόμενο της εποχής που προκαλεί μεγάλο άγχος και στα ίδια τα παιδιά-θύματα όπως και στους γονείς τους, που αντιμετωπίζουν συχνά το φόβο και την άρνηση του παιδιού τους να πάει στο σχολείο. Το bullying θεωρείται μια πολυδιάστατη επιθετική συμπεριφορά, η οποία προέρχεται από τα παιδιά και μπορεί να είναι λεκτική, σωματική και ψυχολογική και που επαναλαμβάνεται με σκοπό να βλάψει, να πονέσει και να αναστατώσει το παιδί-θύμα, χωρίς το ίδιο να έχει προκαλέσει άμεσα αυτή τη συμπεριφορά.

Η πιο διαδεδομένη μορφή του bullying είναι η λεκτική, δηλαδή πειράγματα, απειλές, προσβολές και μετά ακολουθεί η σωματική μορφή με χτυπήματα, σπρωξίματα και κλωτσιές, όπως και η ψυχολογική του διάσταση, με την έννοια του κοινωνικού αποκλεισμού, της καταστροφής προσωπικών αντικειμένων, του εκφοβισμού, της διάδοσης φημών σχετικά με το θέμα. Τα ηλεκτρονικά μέσα, όπως είναι τα κινητά τηλέφωνα και το internet χρησιμοποιούνται και αυτά από τους θύτες με σκοπό να εκβιάσουν και να εκφοβίσουν τα θύματα τους.

Το φαινόμενο αυτό διαχωρίζεται από τους καβγάδες και την αντιπαράθεση που πολλές φορές δημιουργείται ανάμεσα σε ομότιμα άτομα της ίδιας σωματικής και ψυχολογικής δύναμης. Το bullying αφορά μια κατάσταση που εκδηλώνεται όταν υπάρχει ανομοιογένεια στη σχέση ανάμεσα στο θύτη και στο θύμα, υπάρχει δηλαδή ασύμμετρη σχέση εξουσίας και το θέμα αδυνατεί να υπερασπιστεί αποτελεσματικά τον εαυτό σου όταν παρενοχλείται. Μια τέτοια συμπεριφορά έχει βρεθεί ότι σχετίζεται με αυξημένα ποσοστά κατάθλιψης και αυτοκτονικού ιδεασμού σε εφήβους, τόσο στα θύματα όσο και στους θύτες, συγκριτικά με συνομηλίκους τους που δεν εμπλέκονται σε τέτοια επεισόδια. Αυτό εξηγείται από τους ερευνητές με τη θεωρία ότι τα παιδιά που γίνονται στόχος άλλων παιδιών με τον καιρό χάνουν τόσο πολύ την αυτοεκτίμησή τους, που στο τέλος πιστεύουν και τα ίδια ότι αξίζουν τις επιθέσεις που δέχονται. Κάτι τέτοιο καλλιεργεί καταθλιπτικά συμπτώματα και αίσθημα ανυπομονίας.

Μορφές ενδοσχολικής βίας

Η ενδοσχολική βία μπορεί να πάρει διάφορες μορφές:

- απειλή τραυματισμού ή φυσικός τραυματισμός κάποιου. Εκδηλώνεται με χειρονομίες, σπρωξίματα, ξυλοδαρμούς.
- συστηματική χρησιμοποίηση υβριστικών εκφράσεων, φραστικών επιθέσεων, προσβολών και απειλών, ειρωνείας, χρήση παρατσουκλιών.
- εκβιασμοί για απόσπαση χρημάτων ή προσωπικών αντικειμένων.

- προσπάθεια για κοινωνική απομόνωση, για άσκηση επιρροής στην ομάδα των συνομηλίκων ώστε να αισθανθούν αντιπάθεια για κάποιο συγκεκριμένο συμμαθητή τους.
- αποστολή απειλητικού ή υβριστικού υλικού μέσω του ηλεκτρονικού ταχυδρομείου, των υπηρεσιών MMS και SMS που παρέχουν τα κινητά τηλέφωνα και των διαδικτυακών τόπων κοινωνικής δικτύωσης, χρήση ή παραποίηση των προσωπικών δεδομένων κάποιου ατόμου.
- διάδοση αρνητικών σχολίων εξαιτίας της καταγωγής, της κοινωνικής τάξης, της οικονομικής κατάστασης, της διαφορετικότητας.
- σεξουαλική παρενόχληση και κακοποίηση με ανήθικες χειρονομίες, ανεπιθύμητο άγγιγμα, μέχρι και σοβαρές σεξουαλικές επιθέσεις.

Αίτια της ενδοσχολικής βίας

Η ενδοσχολική βία και ο εκφοβισμός είναι σύνθετο φαινόμενο και στην εκδήλωσή του συμβάλλει η αλληλεπίδραση ατομικών και περιβαλλοντικών παραγόντων.

Για ποιούς λόγους ένα παιδί μπορεί να δέχεται επιθέσεις εκφοβισμού και βίας στο σχολείο;

Πάρα πολλοί μαθητές σε όλο τον κόσμο δέχονται επιθέσεις εκφοβισμού και βίας στο σχολείο. Το γεγονός, όμως, αυτό δεν σημαίνει ότι έχουν κάνει κάτι λανθασμένο που να δικαιολογεί την εκδήλωση τέτοιου είδους συμπεριφορών εναντίον τους. Πολλές φορές στόχος γίνεται το "διαφορετικό", το οποίο μπορεί να αφορά σε οποιοδήποτε ανθρώπινο γνώρισμα, είτε εξωτερικό είτε εσωτερικό.

Για παράδειγμα το χρώμα του δέρματος, η εθνικότητα, το φύλο, το βάρος, η σχολική επίδοση, η κοινωνική συστολή. Με την έννοια αυτή ο καθένας μπορεί να γίνει στόχος εκφοβιστικών και βίαιων συμπεριφορών σε κάποια φάση της ζωής του και συνεπώς το συγκεκριμένο φαινόμενο μας αφορά όλους.

Για ποιους λόγους ένας μαθητής αναπτύσσει εκφοβιστικές και βίαιες συμπεριφορές;

Υπάρχουν πολλοί λόγοι που μπορεί να συμβάλλουν ώστε ένα παιδί να εκδηλώνει επιθετικές και βίαιες συμπεριφορές. Η εκδήλωση εκφοβιστικών συμπεριφορών είναι σε μεγάλο βαθμό το αποτέλεσμα πολυποίκιλων εμπειριών και ερεθισμάτων στα οποία έχει εκτεθεί το παιδί που εκφοβίζει κατά τη διάρκεια της αναπτυξιακής του πορείας. Τα παιδιά που εκφοβίζουν μπορεί

σε άλλο χώρο ή χρόνο να ήταν ή και να είναι ακόμα και τώρα αποδέκτες εκφοβιστικών και βίαιων συμπεριφορών.

Οι μαθητές συχνά εκφοβίζουν για να νιώσουν ανώτεροι από τους άλλους καθώς αντλούν ισχύ και δύναμη από τη συγκεκριμένη μορφή συμπεριφοράς. Επίσης, μέσα από την εκδήλωση εκφοβιστικών συμπεριφορών μπορεί να στοχεύουν στο να τραβήξουν την προσοχή, να τύχουν αποδοχής και να γίνουν περισσότερο δημοφιλείς από ότι ήταν στο παρελθόν. Στην πραγματικότητα, όμως, δεν γίνονται περισσότερο δημοφιλείς, αλλά αντίθετα η πλειοψηφία της μαθητικής κοινότητας τους φοβάται και προσπαθεί να τους αποφύγει. Ακόμα, οι μαθητές που εκφοβίζουν σε αρκετές περιπτώσεις είναι δυστυχημένοι και προσπαθούν να μεταφέρουν το έλλειμμα χαράς που νιώθουν στους άλλους. Ένα άλλο στοιχείο που συνδέεται με την εκδήλωση εκφοβιστικών συμπεριφορών είναι και τα συναισθήματα ζήλιας που μπορεί να νιώθει το παιδί που εκφοβίζει για τον αποδέκτη της εκφοβιστικής συμπεριφοράς. Οι μαθητές που εκφοβίζουν στοχεύουν στη "διαφορετικότητα" του άλλου για να τον κάνουν να νιώσει άσχημα για τον εαυτό του και να τον απαξιώσουν.

Συνέπειες της ενδοσχολικής βίας

Σημαντική παράμετρο της ερευνάς για το φαινόμενο της ενδοσχολικής βίας αποτελούν οι συνέπειες στο παιδί που έχει το ρόλο του θύτη. Οι συνέπειες αυτές οι οποίες είναι σημαντικές και σοβαρές αφορούν τόσο τον ψυχικό κόσμο του ανθρώπου όσο και την κοινωνική λειτουργικότητα του. Πιο συγκεκριμένα οι μαθητές που ασκούν βία βιώνουν τις επιπτώσεις του φαινομένου πολύ έντονα, εφόσον η άπρεπη αυτή συμπεριφορά τους είναι πολύ πιθανό να έχει αντίκτυπο στο κοινωνικό περιβάλλον του σχολείου και να επηρεάζει τη σχέση με τους συμμαθητές τους.

Ωστόσο, η συμμετοχή τους σε καβγάδες και σε άλλους τέτοιου είδους απρεπή συμπεριφορά έχει εξίσου σημαντικές επιπτώσεις οι οποίες μπορούν να εξεταστούν από δύο όψεις. Από την άλλη πλευρά δηλαδή είναι πολύ πιθανό να αποκτήσει με τις πράξεις του υψηλή αυτοεκτίμηση την οποία θα εκμεταλλευτεί λανθασμένα και θα εξακολουθεί να συμπεριφέρεται επιθετικά, όχι μόνο στους συνομήλικους του και στους συμμαθητές του αλλά και στην οικογένεια του. Χωρίς να το καταλαβαίνει επομένως, νομίζοντας ότι είναι ανώτερος από όλους και ότι πράττει σωστά και έξυπνα παγιδευόμενος ο ίδιος με τον εγωισμό του, την ανωριμότητα του και την αδιαφορία του για τις ανεξέλεγκτες πράξεις του. Από την άλλη πλευρά όμως ο θύτης δημιουργώντας αναστάτωση και ένταση στην σχολική του δράση και μετανιώνοντας για ό,τι και αν είχε κάνει μπορεί να δώσει μια τελείως διαφορετική τροπή στη συνέχιση της ζωής του.

Συγκεκριμένα, είναι πολύ πιθανόν ο μαθητής να περάσει μια περίοδο κατάθλιψης και να παρουσιάσει χαμηλή αυτοεκτίμηση σηματοδοτώντας έτσι την διατάραξη της ψυχικής του υγείας. Επίσης εκτός από κοπάνες και αποβολές από το σχολείο, ο θύτης παρουσιάζει έντονη επιθυμία για διακοπή της φοίτησης του σε αυτό. Όλα αυτά μπορούν να τον οδηγήσουν σε κατανάλωση αλκοόλ, χρήση ναρκωτικών και ψυχοτρόπων ουσιών αλλά ακόμα και στον αυτοκτονικό ιδεασμό. Από την αναφορά των παραπάνω πληροφοριών γίνεται αντιληπτό ό,τι η παραβατική συμπεριφορά του θύτη είναι δυνατόν να συνεχιστεί και στην ενηλικίωση του και να έχει αντίκτυπο στο κοινωνικό του περιβάλλον. Θα

εμποδίσει την δημιουργία επικοινωνιακών σχέσεων και την ανάπτυξη και διατήρηση μιας ομαλής κοινωνικής ζωής, καθώς θα έχει συνηθίσει στον τρόπο με τον οποίο μεταχειρίζεται τους συνανθρώπους του και θα τον απομακρύνει από κάθε είδους σχέσης, ιδιαίτερα σεξουαλικής. Παραθέτοντας τα παραπάνω στοιχεία συμπεραίνουμε ό,τι οι συνέπειες άσκησης της ενδοσχολικής βίας είναι πολύ σοβαρές και ανυπολόγιστες για το μελλοντικό προφίλ του παιδιού. Κρίνεται επομένως αναγκαία η πρόληψη του φαινομένου και η απόφαση για άμεση αντιμετώπιση ή έστω περιορισμό της ενδοσχολικής βίας.

Τρόποι αντιμετώπισης του φαινομένου της ενδοσχολικής βίας

Οι διαστάσεις που έχει πάρει το τελευταίο διάστημα το φαινόμενο της ενδοσχολικής βίας απαιτούν την άμεση λήψη μέτρων για την αντιμετώπιση του προβλήματος. Το σχολείο, οι γονείς, τα ίδια τα παιδιά αλλά και η τοπική κοινωνία οφείλουν να συνεργαστούν για τον περιορισμό του φαινομένου.

Σε επίπεδο σχολείου:

Τα σχολεία πρέπει να προχωρήσουν στην σύνταξη σχολικών επιτροπών, που θα ασχολούνται με τον εκφοβισμό και την ενδοσχολική βία. Επίσης οφείλουν να αυξήσουν τα μέτρα επίβλεψης του σχολικού χώρου, ώστε να αποτρέψουν τόσο τη σωματική, όσο και τη λεκτική βία. Τέλος, η συνεργασία με τους γονείς, προκειμένου να περιοριστούν τα φαινόμενα της ενδοσχολικής βίας μπορεί να αποβεί αρκετά ωφέλιμη.

Και οι μαθητές όμως στο επίπεδο της τάξης του θα πρέπει να δραστηριοποιηθούν, ώστε να αποτρέψουν τους συμμαθητές τους από την άσκηση βίας. Έτσι, θα πρέπει να οργανώσουν συζητήσεις στις οποίες θα παρουσιάζουν το πρόβλημα της ενδοσχολικής βίας, τις σοβαρές επιπτώσεις που μπορεί να επιφέρει και να εξηγήσουν τους λόγους για τους οποίους η βία και ο εκφοβισμός δεν είναι αποδεκτά από το σχολείο. Επίσης, θα πρέπει να προσφέρουν βοήθεια στους συμμαθητές τους, για την επίλυση των συγκρούσεων που θα μπορούσαν να οδηγήσουν σε εκφοβισμό.

Κάθε μέλος της σχολικής κοινότητας έχει ρόλο και ευθύνη για την αντιμετώπιση του σχολικού εκφοβισμού. Ο βαθμός εμπλοκής κάθε μέλους, σχετίζεται τόσο με την ιδιότητά του, όσο και με τη σοβαρότητα, τη συχνότητα και την ένταση του περιστατικού εκφοβισμού. Άλλος είναι ο ρόλος και η ευθύνη του διευθυντή του σχολείου, άλλος του δασκάλου, άλλος των συμμαθητών, άλλος των γονιών.

Η οικογένεια:

Οι γονείς θα πρέπει να έρθουν πιο κοντά με τα παιδιά τους και να τους εξηγήσουν πως το να μιλήσουν στους ενήλικες για περιστατικά βίας και εκφοβισμού δεν αποτελεί <<κάρφωμα>> και ότι τα πράγματα μπορούν να αλλάξουν αν <<σπάσουν>> τη σιωπή τους με την από κοινού βοήθεια τους. Επίσης, θα πρέπει να απευθυνθούν τόσο στο σχολείο, όσο και στους γονείς του θύτη και να προσπαθήσουν μαζί να επιλύσουν το πρόβλημα. Τέλος, αν τα ψυχολογικά προβλήματα που αντιμετωπίζει το παιδί τους εξαιτίας της βίας που έχει δεχθεί είναι έντονα οφείλουν να απευθυνθούν σε κάποιο παιδοψυχολόγο,

Σε επίπεδο πολιτείας:

Χρειάζεται να αναπτυχθούν προγράμματα προαγωγής της ψυχικής υγείας των μαθητών τα οποία να εντάσσονται στο σχολικό πρόγραμμα. Επίσης, θα

πρέπει να δημιουργηθούν οργανισμοί υποστήριξης των εφήβων που είναι θύματα της ενδοσχολικής βίας.

**Η ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ
ΚΡΙΣΗ ΚΑΙ ΟΙ ΕΦΗΒΟΙ**

Η ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ ΚΑΙ ΟΙ ΕΦΗΒΟΙ

ΜΕΛΗ ΟΜΑΔΑΣ

ΒΑΛΒΗΣ ΒΑΣΙΛΗΣ

ΔΕΛΧΑΣ ΓΙΩΡΓΟΣ

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΠΟΛΥΞΕΝΗ

ΜΑΥΡΟΥΤΣΙΚΟΣ ΔΗΜΗΤΡΗΣ

ΜΑΝΩΛΑ ΑΝΤΙΓΟΝΗ

ΤΡΙΓΚΑ ΕΛΙΣΑΒΕΤ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ

ΑΙΤΙΑ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΚΡΙΣΗΣ

ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΚΟΙΝΟΝΙΚΗ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΖΩΗ

ΤΑ ΠΑΙΔΙΑ ΚΑΙ ΟΙ ΕΦΗΒΟΙ ΘΥΜΑΤΑ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΚΡΙΣΗΣ

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ

Οικονομική κρίση είναι το φαινόμενο κατά το οποίο μια οικονομία χαρακτηρίζεται από μια διαρκή και αισθητή μείωση της οικονομικής της δραστηριότητας. Όταν λέμε οικονομική δραστηριότητα αναφερόμαστε σε όλα τα μακροοικονομικά μεγέθη της οικονομίας, όπως η απασχόληση, το εθνικό προϊόν, οι τιμές, οι επενδύσεις κ.λπ. Ο βασικότερος δείκτης οικονομικής δραστηριότητας είναι οι επενδύσεις, οι οποίες, όταν αυξομειώνονται, συμπαρασύρουν μαζί τους και όλα τα υπόλοιπα οικονομικά μεγέθη. Η οικονομική κρίση αποτελεί τη μία από τις δύο φάσεις των οικονομικών διακυμάνσεων και συγκεκριμένα τη φάση της καθόδου, όταν δηλαδή η οικονομική δραστηριότητα βρίσκεται σε μια συνεχή συρρίκνωση. Οι οικονομικές διακυμάνσεις ορίζονται ως οι διαδοχικές αυξομειώσεις της οικονομικής δραστηριότητας μέσα σε μια οικονομία. Λέγονται αλλιώς και κυκλικές διακυμάνσεις ή οικονομικοί κύκλοι. Οι Άγγλοι αποδίδουν το φαινόμενο με τον όρο «business cycles», ακριβώς για να τονίσουν την ιδιαίτερη βαρύτητα των επενδύσεων στην εξέλιξη του οικονομικού κύκλου. Από πολύχρονες στατιστικές παρατηρήσεις διαπιστώθηκε ότι οι οικονομικοί κύκλοι διαρκούν περίπου από 7 έως 11 χρόνια.

Αίτια της οικονομικής κρίσης

Η πρόσφατη οικονομική κρίση δεν ήταν ένα ανεξάρτητο και απρόσμενο φαινόμενο. Τα αίτια, η φύση και τα χαρακτηριστικά της συνδέονται με την όλη ιστορία της μεταπολεμικής διαδικασίας συσσώρευσης του κεφαλαίου στον ανεπτυγμένο καπιταλισμό και συγκεκριμένα τη «χρυσή εποχή» της συσσώρευσης του κεφαλαίου, την κρίση της δεκαετίας του 1970, τον τρόπο με τον οποίο «λύθηκε» ή αντιμετωπίστηκε η κρίση αυτή, την εμπειρία της «νεοφιλελεύθερης» περιόδου και ιδίως της τελευταίας της φάσης, όταν και εντάθηκε το φαινόμενο της χρηματοπιστικοποίησης της καπιταλιστικής οικονομίας

Τα αίτια της κρίσης πρέπει να αναζητηθούν αφενός στα χρόνια διαρθρωτικά προβλήματα και τις πολιτικές που εφαρμόστηκαν αλλά και στη διεθνή συγκυρία της χρηματοπιστωτικής και οικονομικής κρίσης που τα ανέδειξε με εντονότερο και οξύτερο τρόπο. Κυρίαρχο χαρακτηριστικό της οικονομίας μας είναι ύπαρξη διαρθρωτικών προβλημάτων πολύ πριν την εμφάνιση της χρηματοπιστωτικής και οικονομικής κρίσης, τα οποία διογκώθηκαν τα τελευταία χρόνια με την εμμονή στην άσκηση πολιτικών στη κατεύθυνση των αυτορυθμιζόμενων αγορών. Η κρίση στη χώρα μας αναμένεται να έχει μεγαλύτερο βάθος και διάρκεια από ότι σε άλλες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ακριβώς γιατί η δομή και τα διαρθρωτικά της προβλήματα όχι μόνο είναι διαφορετικά, αλλά διατηρούνται και καθημερινά γίνονται μεγαλύτερα και οξύτερα, αντί να αμβλύνονται, κάτω και από τις συνθήκες της διεθνούς κρίσης. Η παραγωγική βάση της Ελληνικής Οικονομίας είναι ισχνή καθώς στηρίχθηκε, σε αντίθεση με άλλες ευρωπαϊκές χώρες, σε τομείς όπως ο τουρισμός, η ναυτιλία και η οικοδομή, κλάδοι που πλήττονται πρώτοι και με ιδιαίτερη ένταση από την κρίση. Ακόμη, οι Τράπεζες το πιο ισχυρό τμήμα του ελληνικού κεφαλαίου, οι οποίες λειτούργησαν με πρωτόγνωρους ρυθμούς πιστωτικής επέκτασης, τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό, με την επέκτασή τους στα Βαλκάνια και τη Νοτιοανατολική Ευρώπη, μαζί με άλλες μεγάλες ελληνικές επιχειρήσεις, είναι εκτεθειμένες στην διεθνή κρίση με την ανάληψη υψηλών κινδύνων, καθώς η κρίση αυτή πλήττει με ιδιαίτερη σφοδρότητα τις χώρες αυτές

Επιπτώσεις στην κοινωνική ζωή και οικονομική ζωή

Η οικονομική κρίση προκαλεί δραματικές επιπτώσεις στην κοινωνική ζωή, δεδομένου ότι η μείωση ή και η απουσία εισοδήματος προκαλεί απώλειες στην ευημερία και ωθεί μεγάλα τμήματα του πληθυσμού στη φτώχεια. Το διεθνές εμπόριο, ο ρυθμός της οικονομικής ανάπτυξης και η απασχόληση αντανakλούν σε μεγάλο βαθμό την κατάσταση στην οποία βρίσκεται η διεθνής οικονομία

Οι επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης διαφοροποιούνται όχι μόνο μεταξύ των χωρών, όπου οι χώρες χαμηλής και μέσης ανάπτυξης πλήττονται σε μεγαλύτερο βαθμό από τις αναπτυγμένες χώρες, αλλά και στο εσωτερικό των χωρών, έτσι ώστε οι χειρόνακτες εργάτες και τα άτομα με χαμηλή εκπαίδευση να υφίστανται τις πλέον δυσμενείς επιπτώσεις σε σχέση με τα άτομα υψηλής εκπαίδευσης της μεσαίας και ανώτερης τάξης. Η οικονομική κρίση προκαλεί δραματικές επιπτώσεις στην κοινωνική ζωή, δεδομένου ότι η μείωση ή και η απουσία εισοδήματος προκαλεί απώλειες στην ευημερία και ωθεί μεγάλα τμήματα του πληθυσμού στη φτώχεια. Το διεθνές εμπόριο, ο ρυθμός της οικονομικής ανάπτυξης και η απασχόληση αντανakλούν σε μεγάλο βαθμό την κατάσταση στην οποία βρίσκεται η διεθνής οικονομία

ΤΑ ΠΑΙΔΙΑ ΚΑΙ ΟΙ ΕΦΗΒΟΙ ΘΥΜΑΤΑ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΚΡΙΣΗΣ

Τα παιδιά και οι έφηβοι είναι τα μεγάλα θύματα της οικονομικής κρίσης που διέρχεται η χώρα. Η σταθερά επιδεινούμενη κατάσταση των νοικοκυριών αυξάνει τα κρούσματα βίας, κυρίως στο σχολείο, πολλαπλασιάζει το άγχος των νέων και τους οδηγεί στην κοινωνικοποίηση μέσω ηλεκτρονικών υπολογιστών και Διαδικτύου. Μέσα στην τελευταία τριετία αυξήθηκαν κατά 80% όσοι δήλωναν την οικονομική τους κατάσταση δύσκολη και πολύ δύσκολη, ενώ έχουμε υποδιπλασιασμό (29% σε 14%) σε όσους δηλώνουν την οικονομική τους κατάσταση άνετη ή και πολύ άνετη. Σήμερα τέσσερις στους πέντε γονείς εξακολουθούν να επιλέγουν το δημόσιο σχολείο. Η οικονομική κρίση έχει επηρεάσει και τις παροχές προς το παιδί, καθώς εφτά στους δέκα γονείς στα ασθενέστερα οικονομικά στρώματα περιέκοψαν παροχές προς αυτό.

Ο δρόμος για ένα παιδί που διανύει την περίοδο της εφηβείας είναι μακρύς και γεμάτος επιλογές. Στην καθημερινή του ζωή, έρχεται αντιμέτωπο με διαφορετικές επιλογές, μέσα από τις οποίες μαθαίνει τον ίδιο του τον εαυτό, αλλά και διεκδικεί εκείνες που θα διαμορφώσουν τον χαρακτήρα του, στην μετέπειτα ενήλικη ζωή του.

Η οικογενειακή κατάσταση και οι επιλογές των ίδιων των γονέων αποτελούν την αφετηρία στον δρόμο των επιλογών του έφηβου. Κι αυτό, διότι ο έφηβος έχει την τάση να ψυχολογεί τους γονείς, να αφουγκράζεται τις ανάγκες τους, να βιώνει τις δυσκολίες, να βρίσκεται δίπλα στις αποφάσεις τους -αφού τις περισσότερες φορές τον αφορούν κι εκείνον άμεσα- και να επηρεάζεται έντονα.

Μία από τις συχνότερες αιτίες αποπροσανατολισμού του έφηβου, είναι η αλλαγή στην οικονομική κατάσταση των γονέων.

Οι έφηβοι, παρά τη μικρή ηλικία τους, αισθάνονται έντονα το «άγχος» της οικονομικής κρίσης. Όταν οι γονείς προβληματίζονται, ο έφηβος υφίσταται διπλάσια ψυχολογική επιβάρυνση.

...Και όταν το παιδί αισθάνεται κατά αυτόν τον τρόπο, όλη η οικογένεια είναι πιθανό να «υποφέρει».

Οι γονείς θα πρέπει να έχουν ιδιαίτερα προσεκτικούς χειρισμούς συμπεριφοράς εν όψει μιας τέτοιας κατάστασης.

Ένας ανοιχτός διάλογος, ο οποίος μπορεί να περιλαμβάνει και τα παρακάτω σημεία, θα βοηθήσει τον γονέα να απαλύνει το άγχος του έφηβου μπροστά σε μια οικογενειακή οικονομική στενότητα.

1) Τι σημαίνει «οικονομική ύφεση»

Οι έφηβοι είναι ηλικιακά έτοιμοι να αντιληφθούν τί σημαίνει και τί επιφέρει μια γενικότερη οικονομική κρίση σε μια χώρα, καθώς βιώνουν τις επιρροές της ακόμη και μέσα από τις καθημερινές διαπροσωπικές τους σχέσεις. Μέσα από τις αναφορές των γονέων, ο έφηβος θα έχει την ευκαιρία να λάβει σημαντικά μαθήματα για το φαινόμενο της ύφεσης και τα κύρια χαρακτηριστικά του, τις επιπτώσεις που έχει σε μια χώρα, αλλά βέβαια, και τις δυνατότητες εξόδου από μια τέτοια δυσχερή κατάσταση. Για παράδειγμα, μιλήστε του ανοιχτά για φαινόμενα ύφεσης, όπως η κατακόρυφη πτώση της χρηματιστηριακής αγοράς, τα προβληματικά ταμεία συνταξιοδότησης, οι υπερχρεωμένες εταιρίες, κα., χωρίς βεβαίως να του στερείτε παράλληλα την ελπίδα για το μέλλον.

2) Η «οικονομική ύφεση» μέσα στην οικογένειά μας...

Τώρα θα πρέπει να του εξηγήσετε τι σημαίνει αυτό για την δική σας οικογένεια και πώς ενδεχομένως θα την επηρεάζει.

Μια ήρεμη και ουσιαστική συζήτηση μαζί του, σχετικά με τα αίτια της αναπροσαρμογής του οικογενειακού προϋπολογισμού υπό την νέα οικονομική δυσχέρεια, θα τον βοηθήσει να κατανοήσει το «γιατί» μειώθηκε αναγκαστικά και η εβδομαδιαία συνεισφορά σας προς εκείνον, το λεγόμενο «χαρτζιλίκι».

Θα πρέπει να γίνει σαφές ότι η μείωση στο χαρτζιλίκι προέρχεται από αναγκαστικές μειώσεις που έχουν ήδη γίνει νωρίτερα, και πρώτα από όλα, σε εσάς τους ίδιους. Μειώσεις, που οφείλονται σε εξωγενείς παράγοντες, τους οποίους θα αναφέρετε, διαβεβαιώνοντας παράλληλα έτσι τον έφηβο, ότι δεν οφείλονται σε μια αυθαίρετη δική σας απόφαση.

3) Για ένα διάστημα, πρέπει να μειώσουμε τα εξής...

Πριν, όμως, δηλώσετε στο παιδί τι πρέπει να μειωθεί, δώστε του παραδείγματα καταστάσεων που δεν θα χρειαστεί να αλλάξουν, ώστε να αισθανθεί μία ασφάλεια.

Για παράδειγμα, το δάνειο του σπιτιού, τα διδάκτρα του σχολείου, η ιατροφαρμακευτική περίθαλψη και ασφάλιση, θα συνεχίσουν να καταβάλλονται, χωρίς καμία αλλαγή. Θα πρέπει να κατανοήσει ότι δεν έχει

κανέναν λόγο να ανησυχεί για τη οικονομική διασφάλιση των βάσεων της ζωής του, ακόμη κι αν εσείς ανησυχείτε.

Στη συνέχεια, δώστε του παραδείγματα καταστάσεων που θα χρειαστεί να περιοριστούν, όπως η συχνότητα της κατανάλωσης φαγητού εκτός σπιτιού, οι παρατεταμένες διακοπές, οι περιττές αγορές κτλ, εξηγώντας παράλληλα το «γιατί» δεν μπορείτε πλέον να διαθέτετε τις ίδιες ποσότητες χρημάτων για τις δραστηριότητες αυτές, αλλά και ζητώντας του να δείξει την υπευθυνότητα που απαιτείται, τόσο στην αποδοχή των αλλαγών, όσο και στη διαχείριση και του δικού του «πορτοφολιού».

4) Έχεις πάντα την απόλυτη στήριξή μας...

Βεβαιωθείτε ότι ο έφηβος κατανοεί ότι μπορεί να στηρίζεται σε εσάς για ό,τι τον απασχολεί. Δεν αλλάζουν οι άνθρωποι, αλλάζουν οι προτεραιότητες. Διαβεβαιώστε τον ότι όσο το επιτρέπουν οι συνθήκες, θα κάνετε το καλύτερο δυνατό, για να είναι «οικονομικά ασφαλής» και ότι θα υπάρχει πάντα η απαραίτητη μέριμνα από πλευράς σας, ώστε να βρίσκονται όλοι οι πιθανοί τρόποι αντιμετώπισης.

5) Μαζί θα βρούμε εναλλακτικές λύσεις...

Η καθημερινότητά του θα αλλάξει, αλλά αυτό δεν σημαίνει ότι δεν υπάρχουν εναλλακτικές λύσεις για να διατηρήσει ένα καλό επίπεδο ζωής, τουλάχιστον όσο εκείνο των συνομηλίκων του. Για παράδειγμα, οι μεγάλης διάρκειας διακοπές μπορεί να είναι απαγορευτική επιλογή αυτή τη χρονική στιγμή, αλλά μια κατασκήνωση ή οι ημερήσιες εκδρομές ή μια διαμονή μικρότερης χρονικής διάρκειας, μπορεί να αποτελέσει μια ανάσα ανακούφισης για τον έφηβο. Ακούστε προσεκτικά τις ανάγκες του παιδιού, για να μπορέσετε να βρείτε την καλύτερη δυνατή αντιπρόταση. Μην ξεχνάτε ότι είναι σε μια μεταβατική ηλικία, στην οποία έχει ανάγκη να «αντιγράψει» και να ταυτιστεί με τις δραστηριότητες του κοινωνικού του περιβάλλοντος.

6) Δεν είμαστε η μόνη οικογένεια με οικονομική στενότητα...

Συζητήστε μαζί του φέροντας παραδείγματα φιλικών προσώπων και οικογενειών, οι οποίοι αντιμετωπίζουν τις ίδιες καταστάσεις με εσάς. Δεν είστε οι μόνοι που έχετε οικονομικά διλήμματα και δυσκολίες. Υπάρχουν σίγουρα και άλλοι γονείς που βρίσκονται στην ίδια θέση με εσάς, όπως επίσης και το γενικότερο κλίμα της εποχής, κινείται στους ίδιους με εσάς ρυθμούς. Μπορείτε να προσεγγίσετε κι άλλους γονείς με παρόμοια οικονομική δυσχέρεια, προτείνοντας την κοινή ενασχόληση των παιδιών σας σε δραστηριότητες που είναι οικονομικά προσιτές για όλους σας, ώστε οι έφηβοι να δρουν μαζί και να μην νιώθουν ότι ξαφνικά βρίσκονται αποκομμένοι από τον κοινωνικό τους περίγυρο.

Σε μια δύσκολη κατάσταση, όπως αυτή των οικονομικών περιορισμών, πολύ σημαντικό είναι να στέκεστε διακριτικά δίπλα στον έφηβο, να παρακολουθείτε τις ανάγκες του και, κάθε φορά, να δημιουργείτε ένα, όσο το δυνατόν περισσότερο, ειλικρινές και ασφαλές περιβάλλον, μέσα στο οποίο θα μπορέσει σταδιακά να αναπτύξει μια υγιή προσωπικότητα.

ΔΙΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ
ΕΡΓΑΣΙΑ

Δήμου Αλέξανδρος
Διαβάτης Κων/νος

[ΣΧΕΣΕΙΣ ΤΩΝ ΔΥΟ ΦΥΛΩΝ]

[Πληκτρολογήστε το απόσπασμα του εγγράφου εδώ. Το απόσπασμα είναι συνήθως μια σύντομη σύνοψη των περιεχομένων του εγγράφου.
Πληκτρολογήστε το απόσπασμα του εγγράφου εδώ. Το απόσπασμα είναι συνήθως μια σύντομη σύνοψη των περιεχομένων του εγγράφου.]

ΟΡΙΣΜΟΣ ΕΦΗΒΕΙΑΣ

Με τον όρο **εφηβεία** για το ανθρώπινο είδος εννοείται μια διακριτή αναπτυξιακή φάση εξαιτίας των ραγδαίων βιοσωματικών αλλαγών και των νέων εξελίξεων:

- ως προς τις νοητικές ικανότητες και
- ως προς την σεξουαλικότητα.

Με τον διακριτό όρο *ήβη* εννοούνται τα φυσιολογικά, ορμονικά φαινόμενα που εμφανίζονται στα κορίτσια σε ηλικία 11-13 ετών περίπου και στα αγόρια 13-15 ετών περίπου.

Ανάπτυξη της προσωπικότητας

Το νευρικό σύστημα του ανθρώπου έχει την ικανότητα να καταγράφει, αποθηκεύει και συνθέτει τις εμπειρίες του ατόμου, έτσι ώστε να παράγονται τα πιο αποτελεσματικά για την προσαρμογή σχήματα συμπεριφοράς. Με την πάροδο του χρόνου και κάτω από την επίδραση των εμπειριών που προέρχονται από το κοινωνικό περιβάλλον αναπτύσσεται ένα σύστημα βασικά σταθερών διαθέσεων, τάσεων, πεποιθήσεων, επιθυμιών, αξιών και σχημάτων προσαρμογής, που χαρακτηρίζουν το συγκεκριμένο άτομο και του δίνουν τη μοναδικότητα του. Το διακριτό αυτό όλο, που αποτελείται από σχετικά μόνιμες τάσεις και σχήματα συμπεριφοράς ενός ατόμου, το ονομάζουμε προσωπικότητα.

Ελάχιστα σχήματα συμπεριφοράς έχουν ήδη αναπτυχθεί στη γέννηση. Τα περισσότερα αναπτύσσονται προοδευτικά ως αποτέλεσμα της βιοψυχολογικής ωρίμανσης του ατόμου, που ακολουθεί ορισμένα στάδια ή φάσεις. Τα στάδια αυτά είναι η προσχολική ηλικία, η λανθάνουσα περίοδος, η εφηβεία, η ώριμη ηλικία και τα γηρατειά.

Πολύπλοκοι γενετικοί, περιβαλλοντικοί, κοινωνικοί και συναισθηματικοί παράγοντες, που λειτουργούν σ' όλα τα στάδια, καθορίζουν κατά πόσο η ανάπτυξη της προσωπικότητας θα είναι αρμονική και φυσιολογική ή θα παρουσιάσει παρεκκλίσεις και διαταραχές.

Οπωσδήποτε δεχόμαστε ότι γενετικοί παράγοντες που επιδρούν μέσα από βιοχημικούς, ορμονικούς κ.ά. μηχανισμούς δημιουργούν βιολογικές προδιαθέσεις για τα ιδιοσυγκρασιακά στοιχεία της αναπτυσσόμενης προσωπικότητας. Ενώ, όμως, ακραίες διαταραχές του αυτόνομου, κεντρικού νευρικού και του ενδοκρινικού συστήματος μπορούν να συνδεθούν με χαρακτηριστικά της προσωπικότητας, φαίνεται να υπάρχει μικρή μόνο σχέση ανάμεσα στη λειτουργία των συστημάτων αυτών και τα μόνιμα χαρακτηριστικά της φυσιολογικής προσωπικότητας.

Τι βιώνει ο έφηβος

Όλα αλλάζουν σε αυτόν και γύρω του-το σώμα του, οι συναισθηματικοί του δεσμοί, τα ενδιαφέροντά του-, αλλά χωρίς να έχει την παραμικρή βεβαιότητα για το αποτέλεσμα αυτών των αλλαγών. Οι αλλαγές δε στο σώμα συνοδεύονται με αντίστοιχη αλλαγή στον τρόπο που του συμπεριφέρονται οι άλλοι, πρωτίστως οι γονείς, αλλά και το περιβάλλον –οι καθηγητές στο σχολείο του, π.χ. γίνονται πιο αυστηροί ή έχουν μεγαλύτερες προσδοκίες από αυτόν. Εκείνος όμως δυσκολεύεται να ερμηνεύσει αυτή την αλλαγή στάσης από τους γύρω του. Ο έφηβος είναι μπερδεμένος-αφενός επιθυμεί να μεγαλώσει, αφεντέρου νοσταλγεί την παιδική του ηλικία – έχει ανάγκη να επιβεβαιωθεί, αλλά ταυτόχρονα φοβάται να συγκρουστεί με τον εξωτερικό κόσμο. Και αυτές οι αντιφάσεις μεταφράζονται σε εσωτερική ένταση. Έτσι, ως αντίδραση καταφεύγει συχνά στην απομόνωση, τη θλίψη, ή σε συμπεριφορές «παράξενες» για τους ενήλικους.

Συμπεριφορά με μεταπτώσεις.

Η διάθεση του εφήβου είναι «μία επάνω , μία κάτω», χαρακτηρίζεται από απότομες και μη ανεξήγητες εναλλαγές . Η ευχαρίστηση , η εγρήγορση , η χαρά μεταβάλλονται εύκολα σε ανία, άγχος ανασφάλεια, αγωνία, μελαγχολία και ντροπή. Αυτές οι μεταπτώσεις της συναισθηματικής κατάστασης είναι φυσιολογικές. Μάλιστα συχνά επεκτείνονται και στη συμπεριφορά του. Μπορεί π.χ. να κάθεται λίγα λεπτά μπροστά στην τηλεόραση, μετά να πάει στο ψυγείο ψάχνοντας κάτι να δοκιμάσει και αμέσως μετά να ξαπλώσει στο κρεβάτι του κοιτώντας το ταβάνι!

«Ποιο είμαι και τι αξίζω»

Αυτό είναι ένα βασικό ερώτημα που απασχολεί τον έφηβο. Η εδραίωση ταυτότητας είναι η βασικότερη διανοητική και συναισθηματική διαδικασία στην εφηβεία. Η «ταυτότητα» περιλαμβάνει τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνεται ο έφηβος τον εαυτό του, αλλά και την εκτίμηση που τρέφει για εκείνον. Η αυτοεκτίμηση μπορεί να επηρεάζεται σημαντικά από επιμέρους στοιχεία της ζωής του, όπως την εξωτερική του εμφάνιση, την καλή του επίδοση σε ένα άθλημα, τη σχέση του με το άλλο φύλο κ.λπ. Η μεγάλη σημασία της εμφάνισης κάνει τον έφηβο να δίνει μεγάλη σημασία στα ρούχα, στα παπούτσια, στα αξεσουάρ, στο να «δείξει» ότι καπνίζει, στο να «δείξει» τι μουσική ακούει, στο να «δείξει» δυνατός και τολμηρός. Όλα αυτά έχουν ως φυσική συνέπεια πολλοί έφηβοι να δείχνουν αστάθεια και να αλλάζουν συχνά κάτι στην εμφάνισή, ή γενικά στις προτιμήσεις τους. Καθώς δηλαδή ψάχνουν την ταυτότητά τους, είναι φυσικό να πειραματίζονται σε πολλούς τομείς. Αυτό δεν αφορά μόνο ότι «δείχνουν» αλλά και ότι αισθάνονται. Η κυκλοθυμία και η αστάθεια τους είναι φυσικές συνέπειες αυτής της αναζήτησης.

Τι πρέπει να προσέξετε

Η τάση για διαφοροποίηση μπορεί να γίνει αφορμή έντονων συγκρούσεων και αναστάτωσης μεταξύ γονιών και εφήβων. Το ρίσκο που παίρνουν όμως οι γονείς σε αυτή την περίπτωση είναι ότι κινδυνεύουν να αποξενωθούν από τα παιδιά τους που μεγαλώνουν και να μην μπορέσουν τελικά να σταθούν δίπλα τους αυτά τα δύσκολα χρόνια. Η αποδοχή κάποιων επιλογών των εφήβων είναι ένας από τους δρόμους που θα σας οδηγήσουν κοντά στο παιδί , που είναι και το ζητούμενο.

Σχέσεις με το άλλο φύλο

Εφηβεία σημαίνει πειραματισμός. Οι έφηβοι νιώθουν αήττητοι και θέλουν να προκαλέσουν κάθε κίνδυνο. Στη διαδικασία σταθεροποίησης της σεξουαλικής τους ταυτότητας, πειραματίζονται και με τις διαφυλικές τους σχέσεις για να απαντήσουν στο ερώτημα «Είμαι φυσιολογικός;». Οι σχέσεις είναι εξιδανικευμένες, αλλά και απομυθοποιούνται πολύ εύκολα. Η αγάπη, η ζήλια, το μίσος και ο έρωτας συνυπάρχουν και συνεχώς εναλλάσσονται. Η κατάκτηση του άλλου αποτελεί μια πρόκληση για τον έφηβο που προϋποθέτει προσωπικές θυσίες. Το συναίσθημα της απογοήτευσης είναι πολύ οικεία για τον έφηβο.

Σε μια ανθρώπινη κοινωνία οι διαπροσωπικές σχέσεις αποτελούν την βάση της πυραμίδας για την ψυχική υγεία των ανθρώπων. Ειδικότερα, για τον έφηβο η δημιουργία διαπροσωπικών σχέσεων, φιλικών και ερωτικών, ενισχύει την αυτογνωσία του. Μέσα από τις σχέσεις οι έφηβοι αποκτούν δεξιότητες για να αντιμετωπίζουν τα θετικά και αρνητικά συναισθήματα που αναδύονται όπως απογοήτευση, χαρά, λύπη και ζήλια. Η διαχείριση των συναισθημάτων τους συνεπάγεται έναν σταθερό συναισθηματικό κόσμο. Κάθε χωρισμός αποτελεί και έναν «μικρό θάνατο». Η απώλεια του ερωτικού αντικειμένου του εφήβου, του επιτρέπει να βιώσει το πένθος και να ενδυναμωθεί.

Αναγνωρίζει την διαφορετικότητα και σέβεται τους εναλλακτικούς τρόπους σκέψης που υπάρχουν. Κατανοεί τα συναισθήματα και είναι υποχρεωμένος να κάνει συμβιβασμούς και υποχωρήσεις, προκειμένου να έρθει πιο κοντά στον προσωπικό κόσμο του άλλου προσώπου. Οι διαφυλικές σχέσεις προσφέρουν κοινωνικό-συναισθηματική σταθερότητα και προσαρμογή σε όλες τις εκφάνσεις της ζωής του και στον «δρόμο» προς την ενηλικίωση.

ΘΕΜΑ: « Η ΣΥΝΕΙΔΗΤΟΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ 'ΕΓΩ' ΚΑΙ Ο
ΑΥΤΟΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟΣ»

ΜΕΛΗ ΟΜΑΔΑΣ

ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΔΡΟΣΟΠΟΥΛΟΥ

ΔΑΥΙΔΟΥΛΑ ΚΑΣΤΡΙΩΤΗ

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΛΑΔΟΓΙΑΝΝΗΣ

ΔΑΥΙΔ ΜΑΣΤΡΑΝΤΩΝΑΣ

ΔΑΥΙΔ ΜΗΝΑΣ

ΔΡΟΣΟΥΛΑ ΤΣΟΥΤΣΙΚΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η δεκαετία που καταλαμβάνει το διάστημα από τα 8 μέχρι τα 18 έτη της ανθρώπινης ζωής, είναι ιδιαίτερα σημαντική σε ό,τι αφορά στη διαμόρφωση της "αίσθησης του εαυτού".

Στο διάστημα αυτό ο άνθρωπος συνειδητοποιεί το μέγεθος της αλληλεπίδρασης που ασκείται ανάμεσα στον ίδιο και τους υπόλοιπους ανθρώπους και παράλληλα διαμορφώνει κάποιες συγκεκριμένες στάσεις ζωής που έχουν να κάνουν ακριβώς με τον τρόπο που διαισθάνεται ότι ο ίδιος επηρεάζει ή επηρεάζεται από τους άλλους.

Το χρονικό αυτό διάστημα χωρίζεται συμβατικά σε δύο περιόδους, την Μέση Παιδική Ηλικία και την Εφηβεία. Παρ' όλο που οι διάφορες γνωστικές και βιολογικές αλλαγές που συντελούνται στην κάθε μία είναι διαφορετικές, εντούτοις, σε ό,τι αφορά την διαμόρφωση της αίσθησης του εαυτού, η εξέλιξη είναι ενιαία και αλληλοσυμπληρούμενη, με τρόπο ώστε τα όρια να συγχέονται.

Ο «ΕΑΥΤΟΣ» ΚΑΙ ΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΠΟΥ ΤΟΝ ΚΑΘΟΡΙΖΟΥΝ

Ο "εαυτός" είναι ο τρόπος με τον οποίο ο κάθε άνθρωπος αντιλαμβάνεται και αξιολογεί την προσωπικότητά του. Βασικοί άξονες στην επίτευξη αυτής της αξιολόγησης είναι η *αυτοαντίληψη* και η *αυτοεκτίμηση*.

Η αυτοαντίληψη έχει να κάνει με το "αντικειμενικό" μέρος της αξιολόγησης και ουσιαστικά περιγράφει τα χαρακτηριστικά του κάθε ατόμου ενώ η αυτοεκτίμηση συναρτάται από το πώς το ίδιο το άτομο αισθάνεται για την αξία του

Ένας τρίτος παράγοντας που καθορίζει την έννοια του εαυτού είναι η *ταυτότητα*. Ως τέτοια νοείται το σύνολο των συγκεκριμένων χαρακτηριστικών που πρέπει να συγκεντρώνει ένα άτομο ώστε να μπορεί να αναλάβει έναν

συγκεκριμένο ρόλο σε μια συγκεκριμένη ομάδα. Σύμφωνα με τον Erikson υπάρχουν πολλαπλές ταυτότητες, όπως είναι η ταυτότητα του φύλου, η επαγγελματική, η θρησκευτική, η πολιτική κτλ.

Ενώ η αυτοαντίληψη και η αυτοεκτίμηση αρχίζουν να αναπτύσσονται από τα πρώτα χρόνια της μέσης παιδικής ηλικίας, οι διάφορες ταυτότητες επιλέγονται και κατακτώνται κυρίως κατά την εφηβεία, αποτελώντας μάλιστα και την κύρια αναπτυξιακή της απαίτηση.

Μια άλλη διάκριση της ταυτότητας, σε σχέση με το πόσο δεσμευμένο είναι το άτομο σε αυτή και το πόσο έχει διερευνήσει τις αξίες και τις αρχές της. Κατ' αυτόν υπάρχουν τέσσερα ήδη ταυτότητας ταξινομημένα εξελικτικά ως εξής: διάχυτη, δοτή, μορατόριουμ και κεκτημένη ταυτότητα. Το εξελικτικό στάδιο στο οποίο μπορεί να φτάσει κάποιος καθορίζεται επίσης στα χρόνια της εφηβείας και θα συζητηθεί στο αντίστοιχο κεφάλαιο.

Από τα παραπάνω συνάγεται ότι αφ' ενός η αυτοαντίληψη διαφέρει από την ταυτότητα και αφ' ετέρου ότι ο εαυτός μας "συναποτελείται" από πολλές επί μέρους ταυτότητες τις οποίες το άτομο υιοθετεί ανάλογα με τις περιστάσεις.

ΟΙ ΕΠΙΡΡΟΕΣ ΑΠΟ ΤΙΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΜΕΤΑΒΟΛΕΣ ΣΤΗ ΜΕΣΗ ΠΑΙΔΙΚΗ ΗΛΙΚΙΑ

Στο διάστημα μεταξύ των 6 και 12 ετών, συμβαίνουν πολλές και σημαντικές αλλαγές στο βιολογικό και γνωστικό τομέα της ανάπτυξης. Παράλληλα με αυτές, εντοπίζονται και σημαντικές κοινωνικές αλλαγές καθώς το παιδί μετακινείται από την επίβλεψη των γονέων στο σχολικό και ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο, στο οποίο οι συνομήλικοι διαδραματίζουν ολοένα και σημαντικότερο ρόλο, καθορίζοντας επιπλέον και την αίσθηση του παιδιού για τον εαυτό του μέσω της νέας ταυτότητας που πρέπει να αναπτύξει για τη συμμετοχή του στην ομάδα.

Έτσι, ενώ στη νηπιακή ηλικία κυριαρχεί το παιχνίδι των ρόλων, στη μέση παιδική ηλικία εμφανίζεται το παιχνίδι με κανόνες, το οποίο προϋποθέτει την

ικανότητα αντίληψης της κοινωνικής προοπτικής, της μεταφοράς στη θέση του άλλου και την αντίληψη της συνέπειας των πράξεων. Με το παιχνίδι αυτό, το παιδί μαθαίνει πλέον τον τρόπο με τον οποίο θεσπίζονται οι κανόνες καθώς και το ότι υπάρχει περιθώριο μεταβολής τους μετά από κοινή συμφωνία.

Στη φάση αυτή η συμπεριφορά δεν εξαρτάται τόσο από εξωτερικές ποινές και ανταμοιβές όσο από μια εσωτερική, προσωπική αίσθηση του σωστού και του λάθους. Με τον τρόπο αυτό δημιουργούνται οι ηθικοί κανόνες, οι οποίοι αφορούν τη δικαιοσύνη και την ευημερία όλων των ανθρώπων καθώς και οι κοινωνικές συμβάσεις που ρυθμίζουν τη συμπεριφορά των μελών μιας συγκεκριμένης ομάδας.

Την περίοδο αυτή εμφανίζεται ακόμη η διάσταση της φιλίας ως κοινωνικοπολιτικός παράγοντας, καθώς οι φιλικές σχέσεις των δύο φύλων είναι άμεσα συνδεδεμένες με τις διάφορες προσδοκίες που έχει η κοινωνία από το κάθε φύλο.

Η θέση του παιδιού μέσα στην ομάδα και ο χαρακτηρισμός του ως δημοφιλής, απορριπτό, παραμελημένο ή αμφιλεγόμενο που βασίζεται σε συγκεκριμένα χαρακτηριστικά του (εμφάνιση, επιθετικότητα, επίδοση, φυσική κατάσταση κτλ) έχει σοβαρές συνέπειες στη μετέπειτα ανάπτυξή του. Ταυτόχρονα εμφανίζεται ο ανταγωνισμός ή η συνεργασία μεταξύ των συνομηλίκων ανάλογα με τα κρατούντα κοινωνικά πρότυπα.

Ο ΑΥΤΟΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟΣ

Όλες αυτές οι διαδικασίες και μεταβολές, οδηγούν αναπόφευκτα στην αλλαγή του τρόπου με τον οποίο τα παιδιά αντιλαμβάνονται τον εαυτό τους. Καθώς το παιδί μεγαλώνει, ο τρόπος αυτός γίνεται όλο και πιο σύνθετος και μεταξύ των 8 και 11 ετών, δεν περιγράφουν απλώς τις δυνατότητες ή τα μειονεκτήματά τους, αλλά κάνουν και συνδυασμούς των περιγραφών αυτών εκφέροντας παράλληλα και αξιολογικές κρίσεις με συναισθηματικό περιεχόμενο.

Ταυτόχρονα, εμπλέκονται στη διαδικασία της *κοινωνικής σύγκρισης*, αντιπαραβάλλοντας τις προσωπικές τους επιδόσεις με αυτές των συνομηλίκων τους, στην αρχή άμεσα και ευθέως και στη συνέχεια περισσότερο έμμεσα και περίτεχνα για να αποφύγουν το ενδεχόμενο να κάνουν τους άλλους να αισθανθούν άσχημα.

Τέλος, μέσω των διαδικασιών αυτών επιτυγχάνεται ένα συγκεκριμένο επίπεδο *αυτοεκτίμησης*. Η αυτοεκτίμηση θεωρείται ένας βασικός δείκτης ψυχικής υγείας και κοινωνικής επάρκειας. Φυσικά, η σχέση ανάμεσα στην αυτοαξιολόγηση και τις απόψεις των άλλων σχετικά με το κάθε άτομο, αλλάζει ανάλογα με την ηλικία. Στην αρχή οι εκτιμήσεις είναι περισσότερο ελαστικές σε ότι αφορά τα προσωπικά επιτεύγματα, καθώς όμως το παιδί μεγαλώνει, όλο και περισσότερο η αξιολόγηση του εαυτού αρχίζει να αντιστοιχεί με εκείνη των δασκάλων και των συνομηλίκων.

Είναι χαρακτηριστικό, δε, ότι ένα υψηλό επίπεδο αυτοεκτίμησης συνδέεται και με τις οικογενειακές πρακτικές διαπαιδαγώγησης. Συγκεκριμένα για να υπάρξει υψηλή αυτοεκτίμηση απαιτείται η ύπαρξη τριών γονεϊκών χαρακτηριστικών: α) αποδοχή των παιδιών και των ενεργειών τους, β) καθορισμός και τήρηση συγκεκριμένων ορίων και γ) σεβασμός στην ατομικότητα και τη διαφορετικότητα του παιδιού.

ΤΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΕΦΗΒΕΙΑΣ

Η περίοδος της εφηβείας που ξεκινάει γύρω στο 12^ο χρόνο της ζωής, χαρακτηρίζεται ως περίοδος διερεύνησης των στοιχείων εκείνων που θα διευκολύνουν το άτομο να αποκτήσει την τελική του ταυτότητα και να διαμορφώσει τον χαρακτήρα του ως ενήλικας. Κατά την περίοδο αυτή, καθώς το παιδί μεταβαίνει από το δημοτικό στο γυμνάσιο, συμβαίνουν δραματικές αλλαγές και αρχίζει μια έντονη δραστηριότητα αναζήτησης, αμφισβήτησης, απογαλακτισμού, προβληματισμού και άγχους. Διαρρηγνύονται οι συνδετικοί κρίκοι του παρελθόντος και εγκαθίστανται νέοι προκαλώντας σύγχυση όχι μόνο στον ίδιο τον έφηβο αλλά και τους ενήλικες οι οποίοι είναι

επιφορτισμένοι με τη διαπαιδαγώγηση και την ψυχοκοινωνική του προσαρμογή.

Όλη αυτή η διαδικασία έχει ως αποτέλεσμα την εμφάνιση ορισμένων προβλημάτων συμπεριφοράς τα οποία μπορεί να είναι τόσο εξωτερικευμένα (χρήση ουσιών, σχολική αποτυχία, παραβατικότητα) όσο και εσωτερικευμένα (κατάθλιψη, άγχος, εσωστρέφεια). Εντούτοις, στο μεγαλύτερο ποσοστό τους, τα προβλήματα αυτά είναι παροδικά και πρέπει να γίνεται σαφής διάκριση ανάμεσα στην περιστασιακή και την διαρκή έκθεση σε καταστάσεις κινδύνου. Επίσης, πολλά προβλήματα αυτής της περιόδου έχουν τις ρίζες τους στην παιδική ηλικία και χρειάζεται ενδελεχής έλεγχος για να διαπιστωθεί κατά πόσον προγενέστερες καταστάσεις έχουν οδηγήσει σε συγκεκριμένες εκδηλώσεις κατά τη διάρκεια της εφηβείας.

Γεγονός πάντως είναι ότι τα εξωτερικευμένα προβλήματα μπορούν να αντιμετωπιστούν πιο εύκολα από τα εσωτερικευμένα και μάλιστα στην περίπτωση της κατάθλιψης φαίνεται ότι από τη στιγμή που θα εμφανιστεί θα παρουσιάσει αυξητική τάση.

Ο ΑΥΤΟΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΕΦΗΒΕΙΑ

Δυο βασικές συνιστώσες της έννοιας του εαυτού είναι η αυτοαντίληψη και η αυτοεκτίμηση. Το μέγεθος της αυτοεκτίμησης ενός ατόμου προσδιορίζεται από τις επιτυχίες που είχε σε σχέση με τους αρχικούς του στόχους. Όσο περισσότερο δηλαδή κάποιος καταφέρνει να πετύχει αυτό που επιδιώκει, τόσο μεγαλύτερη αυτοεκτίμηση έχει. Αντίθετα η εκτίμηση που έχουμε για την αξία μας ως ατόμων αντικατοπτρίζει αυτό που νομίζουμε ότι οι άλλοι πιστεύουν για μας (κατοπτρικός εαυτός).

Σε κάθε περίπτωση πάντως, καθώς το άτομο μεγαλώνει και διέρχεται τις διάφορες ηλικιακές φάσεις από την παιδική ως την εφηβική ηλικία, μεταβάλλει τόσο τη δομή όσο και το περιεχόμενο της έννοιας του εαυτού. Έτσι, βαθμιαία, προστίθενται περισσότερες κατηγορίες αυτοπεριγραφών και ένας 16χρονος έφηβος δεν περιγράφει απλά τον εαυτό του ως "καλό", "κακό" ή "έξυπνο"

αλλά μπορεί να διακρίνει και επιμέρους χαρακτηριστικά όπως "γενναιόδωρος", "κοινωνικός", "ευαίσθητος", "αδιάφορος" κλπ.

Η διαφοροποίηση αυτή ενισχύεται και από το γεγονός ότι πολλές φορές οι έφηβοι ενεργοποιούν "πολλούς εαυτούς", ανάλογα με τους κοινωνικούς ρόλους που αναλαμβάνουν. Ορισμένοι ερευνητές μάλιστα υποστηρίζουν την άποψη ότι κατά την εφηβεία μπορεί να παρατηρηθεί η ύπαρξη ενός αληθινού και ενός επίπλαστου εαυτού, με τον δεύτερο να χρησιμοποιείται ως όχημα αποδοχής από το περιβάλλον και τους γονείς προκαλώντας μάλιστα και καταθλιπτικά συναισθήματα στην περίπτωση που ο αληθινός εαυτός καταπιέζεται σημαντικά.

Κατά τη διάρκεια της εφηβείας, λοιπόν, φαίνεται να υπάρχει σημαντική διακύμανση στην έννοια του εαυτού και οι εκτιμήσεις γι' αυτόν είναι πολλές φορές μεταβαλλόμενες. Εντούτοις, μια κακή αυτοεκτίμηση αποτελεί κακή αφετηρία για οποιαδήποτε θετική μεταβολή, κι αυτό διότι εκείνοι που αξιολογούν ήδη θετικά τον εαυτό τους έχουν περισσότερες πιθανότητες να επιβεβαιωθούν σε σχέση με όσους αυτοαξιολογούνται αρνητικά. Στην περίπτωση αυτή και όταν η εξωτερική ανατροφοδότηση είναι αρνητική, απλά επιβεβαιώνεται η προϋπάρχουσα θέση, ενώ ακόμα και αν η εξωτερική κρίση είναι θετική, δύσκολα ενσωματώνεται, καθώς εμποδίζεται από την προϋπάρχουσα δυσπιστία και ανασφάλεια.

Η ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΗΣ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑΣ

Έχοντας περιγράψει ήδη την ταυτότητα ως το σύνολο των συγκεκριμένων χαρακτηριστικών που πρέπει να συγκεντρώνει ένα άτομο ώστε να μπορεί να αναλάβει έναν συγκεκριμένο ρόλο σε μια συγκεκριμένη ομάδα, μένει να εξεταστεί η εξελικτική πορεία της κατάκτησής της.

Σύμφωνα με τον Erikson, κατά τη διάρκεια της ζωής συντελούνται οκτώ αναπτυξιακές κρίσεις του Εγώ, οι οποίες ξεκινούν από τον πρώτο χρόνο της ζωής και εκτείνονται ως την ύστερη ώριμη ηλικία. Τα στάδια αυτά περιλαμβάνονται σε ένα αντιστικτικό πλαίσιο αρνητικού – θετικού και παρ' όλο που συμβαίνουν σε μία μόνο φάση της ζωής δεν ολοκληρώνονται κατά τη

διάρκειά της αλλά επικαλύπτουν η μία την άλλη. Για παράδειγμα, αν στον πρώτο χρόνο της ζωής το βρέφος νιώθει ότι καλύπτονται οι ανάγκες του θα αποκτήσει συναισθήματα εμπιστοσύνης, ενώ στην αντίθετη περίπτωση θα γίνει δύσπιστο και ανασφαλές. Αντίστοιχα αν κατά την εφηβεία, το άτομο, κατορθώσει να προσαρμοστεί σε ένα αρμονικό σύνολο τις αντιθετικές πτυχές του χαρακτήρα του θα διαμορφώσει ικανοποιητική ταυτότητα, ενώ σε αντίθετη περίπτωση θα βιώσει κρίση ταυτότητας.

Με βάση την ταξινόμηση αυτή του Erikson, ισχύουν και τα εξής:

- α) Η διαμόρφωση της ταυτότητας συμβαίνει στην εφηβεία, αλλά μπορεί να αλλάξει και στην ενήλικη ζωή
- β) Η απόκτηση ταυτότητας εξαρτάται και από την επιτυχή ολοκλήρωση των προηγούμενων σταδίων
- γ) Όσο περισσότερο συμμετέχει ο έφηβος στην αναζήτηση της ταυτότητάς του τόσο ισχυρότερη καθίσταται. Ταυτόχρονα απαιτείται και μια "ουδέτερη περίοδος", ένα χρονικό μορατόριουμ κατά το οποίο θα πειραματιστεί με διαφορετικούς ρόλους χωρίς καμιά οριστική δέσμευση.
- δ) Το κοινωνικό πλαίσιο αποτελεί καθοριστικό παράγοντα για τη διαμόρφωσή της.
- ε) Υπάρχουν πολλά είδη ταυτοτήτων που πρέπει να κατακτηθούν ταυτόχρονα, όπως είναι η θρησκευτική, η πολιτική, η επαγγελματική, η σεξουαλική, η εθνική κ.ο.κ.

Κάθε μία από αυτές τις ταυτότητες, μπορεί να τύχει διαφορετικού βαθμού επίτευξης. Οι βαθμοί αυτοί κλιμακώνονται σε τέσσερα επίπεδα ανάλογα με το πόσο ο έφηβος έχει διερευνήσει τις αρχές και τις αξίες της ταυτότητας και ανάλογα με το πόσο δεσμευμένος ή όχι είναι στο να τις ακολουθήσει. Τα τέσσερα επίπεδα είναι τα εξής:

Διάχυτη ταυτότητα: Είναι η περίπτωση που ο έφηβος δεν έχει διερευνήσει καθόλου ο ίδιος και δεν έχει δεσμευτεί σ' αυτήν. Τα άτομα με διάχυτη ταυτότητα είναι απαθή και κοινωνικά απομονωμένα, νιώθουν ανεπαρκή και αντιμετωπίζουν άγχος και μοναξιά.

Δοτή ταυτότητα: Τα άτομα με δοτή ταυτότητα επιδεικνύουν υψηλά επίπεδα δέσμευσης, χωρίς όμως να έχουν διερευνήσει εναλλακτικές πεποιθήσεις, αρχές, αξίες και στόχους. Η δέσμευση προέρχεται από τις προσδοκίες των σημαντικών άλλων και δημιουργεί αυταρχικούς εφήβους με αδιάλλακτη στάση ζωής.

Μορατόριουμ: Τα άτομα σε μορατόριουμ δεν έχουν δεσμευτεί πλήρως αλλά έχουν διερευνήσει επαρκώς και εξακολουθούν να αναζητούν τις αρχές και τους στόχους της ταυτότητάς τους. Έτσι επιδεικνύουν υψηλές συχνότητες τόσο θετικής όσο και αντικοινωνικής συμπεριφοράς, με σύντομες αλλά έντονες διαπροσωπικές σχέσεις και δυσκολία σε δέσμευση με σχέση οικειότητας.

Κεκτημένη ταυτότητα: Βρίσκεται στο υψηλότερο εξελικτικό στάδιο και χαρακτηρίζεται από υψηλό επίπεδο τόσο διερεύνησης όσο και δέσμευσης. Η κεκτημένη ταυτότητα σχετίζεται με την αφαιρετική σκέψη, με τον εσωτερικό "τόπο ελέγχου", καθώς και με υψηλά επίπεδα αυτοεκτίμησης, ανεπτυγμένες δεξιότητες μελέτης και προχωρημένο στάδιο αυτονομίας. (Marcia, 1966)

Από το σύνολο των πολλαπλών ταυτοτήτων που άπτονται του ιδεολογικού και του διαπροσωπικού τομέα, σημαντικότερες δείχνουν να είναι για τον πρώτο τομέα η επαγγελματική, η θρησκευτική, η πολιτική, και η φιλοσοφική ταυτότητα και για τον δεύτερο η διαφυλική-συναισθηματική, η οικογενειακή, η ταυτότητα της ψυχαγωγίας κλπ.

Μια ακόμη ταυτότητα, η οποία επιδρά σημαντικά στη ψυχοκοινωνική προσαρμογή του ατόμου είναι η εθνική. Ιδιαίτερα σήμερα, με τις σημαντικές μετακινήσεις πληθυσμών σε ευρωπαϊκό αλλά και παγκόσμιο επίπεδο, προκύπτουν ολοένα και περισσότερα προβλήματα που άπτονται του ζητήματος. Σύμφωνα με το μοντέλο της πολιτισμικής αλλοτρίωσης υπάρχουν

τέσσερις πιθανές καταστάσεις στις οποίες μπορεί να βρεθεί ένας έφηβος κατά την πορεία της ολοκλήρωσης της εθνικής του ταυτότητας (Berry, 1997):

1. Εθνική ταυτότητα σε σύνθεση: Αναφέρεται στην αρμονική συνύπαρξη παραδόσεων και αξιών από δύο ή περισσότερες πολιτισμικές ομάδες. Η σύνθεση αυτή επιδρά θετικά στην αυτοεκτίμηση και έχει καλύτερη ψυχολογική προσαρμογή.
2. Διαχωρισμός εθνικής ταυτότητας: Το άτομο διατηρεί τις παραδόσεις του χωρίς να έχει επαφή με τις αξίες των "άλλων"
3. Περιθωριοποίηση: Συνοδεύεται από σύγχυση, άγχος, συναισθήματα αποξένωσης και ανασφάλεια. Το άτομο στερείται τη δυνατότητα κοινωνικής στήριξης και αποδοχής.
4. Αφομοιωμένη Εθνική ταυτότητα: Το άτομο αποποιείται την πολιτιστική του κληρονομιά, με αποτέλεσμα να εμφανίζει πολύ χαμηλή αυτοεκτίμηση.

Τέλος, η κατάκτηση των διαφόρων σταδίων της ταυτότητας ενός ατόμου, δείχνει να εξαρτάται και από το φύλο. Στις γυναίκες η πιθανότητα δοτής ταυτότητας είναι αυξημένη σε ότι αφορά το επάγγελμα, τη θρησκεία και τον πολιτισμό, ενώ αντίθετα έχουν κεκτημένη ταυτότητα στους τομείς της οικογένειας και της σεξουαλικότητας. Το πλήθος των ρόλων και των επιλογών των γυναικών στη σύγχρονη εποχή, αποτελεί δυνητική πηγή συγχύσεων και αντιθέσεων.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Με βάση όσα αναφέρθηκαν στην παρούσα εργασία συνάγεται ότι κατά τη διάρκεια της μέσης παιδικής ηλικίας και της εφηβείας συντελούνται σημαντικές αλλαγές στην αίσθηση που έχει το άτομο για τον εαυτό του.

Οι διάφορες κοινωνικές, ψυχολογικές και βιολογικές μεταβολές που επιτελούνται μετά την ηλικία των 6 ετών οδηγούν τα παιδιά στην υιοθέτηση του "παιχνιδιού με κανόνες", το οποίο θα τα βοηθήσει να κατανοήσουν τη σημασία των ηθικών κανόνων και των κοινωνικών συμβάσεων καθώς και τη θέση τους στην κοινωνική ομάδα. Ως αποτέλεσμα η αντίληψη του εαυτού

γίνεται περισσότερο πολυσύνθετη και ανάλογα και με τις οικογενειακές πρακτικές διαπαιδαγώγησης διαμορφώνεται αντίστοιχα και το επίπεδο της αυτοεκτίμησης.

Στην περίοδο της εφηβείας λόγω των ειδικών βιολογικών και κοινωνικών συνθηκών, εμφανίζονται διάφορα προβλήματα συμπεριφοράς, τα οποία όμως εξομαλύνονται με το πέρασμα του χρόνου. Η δομή και το περιεχόμενο της έννοιας του εαυτού γίνονται περισσότερο λεπτομερή και ταυτόχρονα ενισχύεται περαιτέρω το επίπεδο της αυτοεκτίμησης. Τέλος εγκαθίστανται οι διάφορες επί μέρους ταυτότητες που συγκροτούν την προσωπικότητα του ατόμου, αν και το εξελικτικό επίπεδο στο οποίο θα φτάσει η κάθε μία ποικίλει. Οι επιμέρους αυτές ταυτότητες έχουν είτε ιδεολογικό είτε διαπροσωπικό περιεχόμενο με το επίπεδο ολοκλήρωσης της εθνικής ταυτότητας να παίζει σημαντικό ρόλο στην ολοκλήρωση του εαυτού.